

Dat een mens op veel verschillende manieren zin kan vinden in het leven of zin kan geven aan het leven weten wij als geestelijk verzorgers wel, maar dat de variatie zo groot is als Daniel Klein laat zien, verraste mij toch wel. In dit boekje beschrijft hij van bijna veertig denkers hun opvattingen over de zin van het leven. Zijn selectie gaat van Epicurus en Aristoteles via Hume en Machiavelli tot Sartre en Niebuhr. Ook de opvattingen van Jesaja, Prediker en Jezus passen in de revue. Elk hoofdstukje begint met een sprekend citaat van de betreffende denker, een korte aanduiding van de stroming waartoe hij behoorde of behoort en zijn geboorte- en eventueel sterfjaar. Vervolgens reflecteert Klein op dit citaat. Het boek sluit af met een handige begrippenlijst waar alle 'behandelde' filosofische stromingen kort worden beschreven.

De oorsprong van dit boek ligt in de citatenverzameling die Klein als student filosofie veertig jaar geleden aanlegde, en die hij recentelijk terugvond op zolder. Hij besloot deze verzameling te hernemen en te voorzien van nieuwe reflecties, zowel op de citaten als op zijn eerdere commentaar, en aan te vullen met nieuwe citaten.

Dit project heeft een zeer leesbaar boek opgeleverd. Elk hoofdstukje beslaat slechts enkele pagina's, het boek is met vaart en humor geschreven (en vertaald) en ingewikkelde zaken worden begrijpelijk uitgelegd. Verfrissend is ook dat de schrijver zichzelf en anderen veelvuldig op de hak neemt

of anderszins relateert. Niet verwonderlijk dat dit boek wekenlang in de Boeken-Top-Vijf van het dagblad *Trouw* heeft gestaan.

Opvallende rode draad in dit boek is dat de zin van het leven betrekking blijkt te hebben op de vraag naar de juiste manier van leven (p. 10), ook wel het goede leven genoemd (p. 11). Daar moderne westerse filosofie zich niet met deze vraag bezighoudt (maar met kennisleer en logica), laat hij denkers die tot deze stroming behoren buiten beschouwing. Om een indruk te geven van de inhoud van het boek geef ik een paar voorbeelden van citaten die een levensles bedoelen te zijn met betrekking tot de juiste manier van leven. Marcus Aurelius zegt: 'Doe alles in je leven alsof het je allerlaatste daad was' (p. 173). Nietzsche zegt: 'Het geheim om de grootste vruchtbaarheid en het grootste genot van het leven binnen te halen luidt: gevaarlijk leven!' (p. 51). En van Frankl wordt geciteerd: 'Leef alsof je voor de tweede keer leeft en alsof je de eerste keer verkeerd gehandeld hebt' (p. 161). Klein beschrijft vervolgens telkens hoe hijzelf en anderen over het geciteerde motto hebben nagedacht of het in praktijk hebben gebracht en wat dat aan inzichten heeft opgeleverd. Ik vond die inzichten vaak interessant en verhelderend, soms inspirerend en af en toe hilarisch.

Interessant is ook Kleins eigen ambivalentie. Enerzijds spreekt het existentialistische motto van Sartre hem het meeste aan: 'zin moet je niet zoeken maar

maken, en wel helemaal zelf' (p. 50). Anderzijds schrijft hij aan de hand van een citaat van Ayer het volgende: 'Zelf ben ik een agnost die nog steeds hoopt dat hij ooit [...] een glimp van een Goddelijk Wezen zal opvangen. Dat een briljant scepticus als Ayer zoiets heeft gezien vind ik echt troostrijk. Ik ben maar al te graag bereid om mijn 'onbuigzame twijfel' aan het wankelen te laten brengen' (p. 142). Misschien hoort die ambivalentie wel bij de zin van het leven: veranderlijk, want onderhevig aan ervaringen en ontwikkelingen. De auteur komt uiteindelijk tot de conclusie dat wanneer je bewust je levensdoel kiest, 'je leven rijker wordt' (p. 183).

Het boek heeft ook een duidelijk minpunt, wat mij betreft. Onder de veertig denkers die Klein bespreekt is niet één vrouw. Ik kan mij niet voorstellen dat er in al die eeuwen in al die stromingen niet ten minste één vrouw iets heeft geschreven wat voor dit thema van betekenis is. Bizar dat Klein daar geen zin aan besteedt.

Voor geestelijk verzorgers lijkt mij dit een zinvol boek. Het verbreedt de horizon van de lezer met betrekking tot manieren om over de zin van het leven te denken, waardoor hij of zij een betere luisteraar en gesprekspartner wordt voor patiënten, cliënten en bewoners.

Anneke de Vries, geestelijk verzorger, pastoraal supervisor en KPV-trainer Radboudumc

Daniel Klein, Steeds als ik de zin van het leven te pakken heb, komen ze met iets nieuws. Levenslessen van grote filosofen.

Vertaald door Arian Verheij.
Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Gennep 2015.
ISBN 979 90 253 07462.
192 pag., € 14,99.